

Н. В. НЕСВІТ,
О. Я. СТЕПУРА

ЛІТОПИС У КАМЕНІ

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ НАРИС

ВИДАВНИЦТВО «БУДІВЕЛЬНИК»
Київ — 1972

72С(С2)1
Н55

УДК 725.945

Несвіт Н. В., Степура О. Я.
Летопись в камне. Киев, «Будівельник»,
1972, стр. 60.

Неудержимое течение времени несет в вечность дни, годы, столетия. Но на земле остаются нетленными монументами результаты деятельности поколений. Воплощенные в архитектурные ансамбли, они говорят даже тогда, когда замолкают легенды и рассказы...

Рассказы об историко-архитектурных памятниках Полесья, Подолья, Буковины найдет читатель в этой брошюре. Перед ним оживут страницы истории, творения мастеров, чей талант и сегодня продолжает служить народу, воспитывая в нем любовь к родной земле, героическому прошлому родного края. Постоянной заботой правительства и народа окружены в нашей стране уникальные памятники старины. Брошюра рассчитана на архитекторов, искусствоведов, историков, а также будет полезна студентам архитектурных вузов, туристам и широкому кругу читателей.

2-8-4
269-71М

ПЕРЕДМОВА

Численні туристські маршрути пролягли по землях Радянської України. Тисячі туристів приваблює мальовнича природа, стародавні архітектурні та історичні пам'ятки, що розповідають про багатовікову героїчну історію нашого народу. Один з таких маршрутів сполучає столицю Радянської України з красенем над Прутом — Чернівцями.

Маршрут пролягає через Житомир, Бердичів, Вінницю, Лещинів, Меджибіж, Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Хотин, які багаті на архітектурні пам'ятники — літопис народу, що, як влучно сказав М. В. Гоголь, «говорить тоді, коли вже замовкли його пісні і повір'я...».

Замки і палаци, романтичні руїни башт і бастіонів, культові і громадські споруди, численні обеліски і пам'ятники розповідають про тяжкі часи з історії народу, героїчну боротьбу за соціальне й національне визволення. В них втілені не тільки історичні події минулого, а й творчий геній, праця і висока обдарованість народних майстрів.

Іноді виникає питання: чому в книгах про давньоруську архітектуру йде мова головним чином про церкви? Можливо тому, що краще за все збереглися пам'ятки культового будівництва. Крім того, треба пам'ятати, що за часів середньовіччя церква тримала в руках всі види прояву ідеології і основною сферою діяльності кращих народних майстрів, архітекторів та художників були церковні споруди.

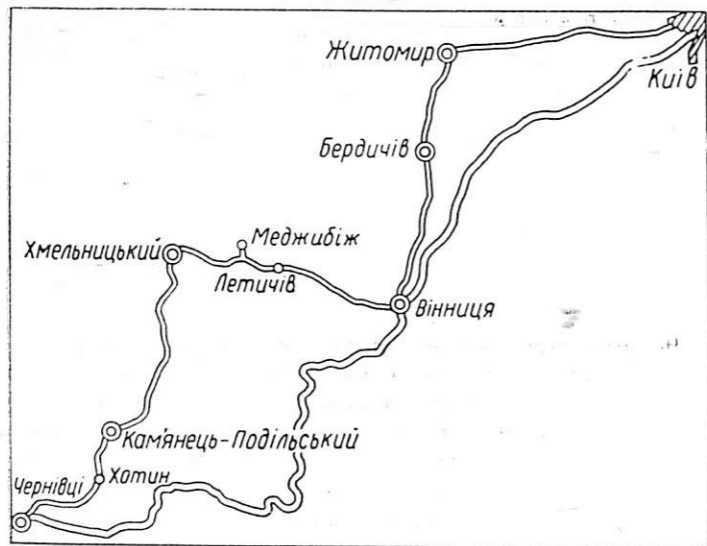

Схема маршруту.

Схема маршрута.

Розуміючи величезне значення історико-культурних скарбів у патріотичному вихованні підрастаючого покоління, народ одягає в риштування пам'ятники архітектури, лікує вікові рани історичних споруд, примушує кам'яних свідків розкривати свої таємниці.

Українські міста, вік яких налічує тисячоліття, переживають справжню молодість. Поруч з історичними спорудами виросли сучасні багатоповерхові житлові будинки, споруджені нові заводи і фабрики, школи, лікарні, культурні заклади. Баштові крани продовжують писати літопис народу.

МОЛОДІСТЬ ДРЕВНЬОГО ЖИТОМИРА

Понад дванадцять віків налічує історія міста Житомира. А де старовина — там і легенди...

Коли князь Олег, на прізвисько Віщий, убив київських правителів Аскольда і Діра, їх радник Житомир із своєю дружиною утік в глибину дрімучих лісів, туди, де річка Кам'янка впадає в Тетерів. Фортечний замок з поселенням, збудований на скелястій горі, став зватися ім'ям засновника — Житомиром.

За іншими переказами назва міста походить від словосполучення «мир (грумада) житичів», одного з древлянських племен, які на родючих землях вирощували жито.

До першої половини X століття Житомир — селище племені житичів, що входило до племінного союзу древлян, центром якого було місто Іскорость (сучасний Коростень). Як свідчить літописець, київські князі збирали з древлян данину. Одного разу з таким походом вирушив у древлянську землю князь Ігор. Зібрав данину, потім повернувся і став вимагати ще. Обурені древляни перебили дружину, жорстоко розправилися з князем. Княгиня Ольга помстилася за смерть свого чоловіка — спалила Іскорость, після чого Житомир разом з іншими древлянськими землями увійшов до складу Київської Русі.

У 1321 році литовський князь Гедимін йшов на Київ. Несподіваний опір зустрів він в Житомирі. Але все ж місто було захоплене і з цього часу потрапляє у володіння литовських феодалів, які укріплюють замок. Місту надають герб: на голубому полі відчинені ворота з трьома баштами.

На початку XV століття Житомир — одне з найважливіших міст князівства Литовського. Головними будівлями цього часу були замок та двадцять корчм. У 1545 році місцевий зодчий Семен Бабинський перебудовує замок-фортецю. Його площа дорівнювала на той час 3,5 десятинам і являла собою шестикутник неправильної форми, оточений дерев'яними стінами з трьома ворітьми і п'ятьма баштами. Оборонний вал був складений з каміння, колод, кілків. Через рів до головних воріт йшов міст, ліворуч від них — центральна башта з вежею.

На території замка розміщався старостинський палац, церква, світлиця, а також сім житлових споруд. На озброєнні були гармати, рушниці та інша зброя. Прямовисна скеля з природними ровами робила замок майже неприступним.

За Люблінською унією (1569) Житомир переходить до Польщі, стає центром староства, що входило до Київського воєводства, і маєтком польського магната Тишкевича. Коли на Україні в кінці XVI на початку XVII століття вибухають козацько-селянські повстання, мешканці Житомира і навколишніх сіл беруть в них найактивнішу участь.

Середина XVII століття знаменується новим піднесенням національно-визвольного руху на Україні, на чолі якого став Богдан Хмельницький. У Житомир прибув загін шляхтичів на чолі з Яремою Вишневецьким, який по-звірячому розправився з волинянами. У відповідь на це військо Богдана Хмельницького розгромило загін Вишневецького і захопило Житомирський замок. Житомиряни беруть участь і у повстанні під керівництвом Семена Палія в 1702—1704 роках. В часи коліїщини Житомирщина стає ареною боротьби повстанців під керівництвом Максима Залізняка та Івана Гонти проти польського поневолення.

В середині XVIII століття Житомир стає центром католицької реакції на Правобережній Україні. В місті будується кафедральний костюол (1746) в стилі пізнього ренесансу та барокко. Центральний фасад його поділений на два яруси і закінчується двома баштами. Стіна першого поверху декорована парними колонами та пілястрами, другого — пілястрами і декоративним рустом. Інтер'єри прикрашені живописом і горельєфом. Біля костюолу — триярусна дзвіниця. В кінці XIX століття були здійснені роботи по реконструкції і добудові костюолу. Сьогодні він перебуває на державному обліку як пам'ятка архітектури.

Центр Житомира щільно забудовувався одноповерховими будинками. Над ними височіли чотири монастирі, дві семінарії і костюол. Замок, втративши військово значення, поступово був зруйнований, залишилися лише рови. Хаотична забудова робила вулиці міста тісними і незручними.

Житомир.
Музично-драматичний театр.

Житомир.
Музыкально-драматический театр.

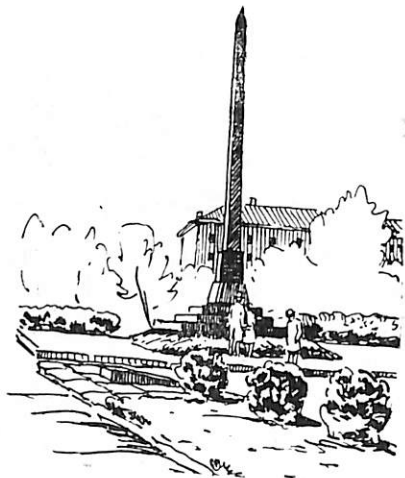
На кінець XVIII століття в Житомирі вже нараховувалось близько 600 будинків. Дальшому розвитку міста сприяло повернення після другого поділу Польщі Правобережної України, і в тому числі Житомира, Росії.

У 1804 році Житомир стає губернським містом. Початок XIX століття характеризується розвитком будівництва. Забудовуються вулиці Чуднівська (тепер Щорса), Київська (тепер Леніна), Велика Бердичівська (тепер Карла Маркса), Замкова (тепер Комарова). Біля Замкової гори зводиться будинок магістрату, який був зруйнований під час Великої Вітчизняної війни. Зараз, після реконструкції, — це житловий будинок.

Поруч з кафедральним костюолом споруджується римсько-католицька консисторія в стилі барокко. Зараз тут розміщений обласний краєзнавчий музей.

У 1827 році затверджується перший генеральний план забудови Житомира, за яким передбачається здійснити реконструкцію міста з упорядкуванням вулиць. Центром міста визначається Соборна площа.

Житомир в цей час не тільки адміністративний, але й культурно-політичний центр на Волині. У 1823 році тут існує таємне товариство об'єднаних слов'ян. В Житомирі проходять зустрічі керівників таємних польських товариств з членами Південного товариства.

Житомир.
Пам'ятник
невідомому
солдату.

Житомир.
Пам'ятник
неизвестному
солдату.

Після розгрому польського повстання 1830 року почали відбудовуватися православні церкви. Так, в 1867 році починається будівництво Преображенського собору, в якому беруть участь професор архітектури Жибер і архітектор Шаламов. Тут працювали майстри, що мали досвід будівництва великих соборів. Для будівництва використовувались місцеві будівельні матеріали: цегла вироблялася на місці, граніт добувався на Крошні і в Тригурії, лабораторії в Горошках. На спорудження Преображенського собору були витрачені величезні кошти.

Собор — п'ятиглавий з дзвіницею пірамідальної форми. Споруджений він в російсько-візантійському стилі. Внутрішні склепіння храму підтримуються дванадцятьма масивними колонами із сірого граніту. Іконостас собору був розписаний відомим художником Ф. О. Васильєвим.

Преображенський собор знаходиться під охороною держави як один з кращих архітектурних пам'яток XIX століття.

Дореволюційний Житомир — містечко з слабorozвиною промисловістю і невеликими кустарними підприємствами. В центрі його жило духовенство, чиновники, а на околицях в халупах — робітники. В архітектурі міста того часу — сліди різних стилів: псевдо- або неоренесансу — будинок нотаріуса Пилипова (зараз школа по вул. К. Маркса, 57), барокко — будинок повітового суду (тепер сільськогосподарський інститут) та ін.

У 1902 році в місті виникає організація РСДРП, під її керівництвом трудящі міста вперше відзначили день 1 Травня. На вулиці Любарській, 3 є меморіальна дошка, в цьому будинку в липні 1917 року була організаційно оформлена більшовицька організація Житомира. Її керівниками були М. А. Кост, Б. Б. Коган-Борисов, Є. Я. Таращанський та інші.

Радянська влада в Житомирі була проголошена 5 лютого 1918 року. У червні 1919 року М. О. Щорс засновує в Житомирі дивізійну школу Червоних командирів, що мала стати зразковим навчальним закладом Червоної Армії. Школа містилась в приміщенні колишнього жіночого училища по вул. Пушкінській, 27. Тепер це Будинок офіцерів.

Після закінчення громадянської війни в Житомирі з'являються нові підприємства, розширюються існуючі. Відбуваються значні зрушення в галузі народної освіти і культурного будівництва. Відкриваються педагогічний, сільськогосподарський інститут. З'являються нові школи і середні учбові заклади.

З 1937 року Житомир — обласний центр Української РСР. Місто росте. Будуються нові житлові, адміністративні споруди, в архітектурі яких з'являються риси новаторства, як, наприклад, конструктивізму в будинку поштамту.

У 1934—1936 роках розробляється генеральний план реконструкції Житомира, за яким передбачалося збільшити в 4,5 рази житловий фонд, прокласти нові магістралі, створити кілька нових площ, торговельний центр.

Але здійснити цей план не вдалося. Почалася війна.

В липні 1941 року місто було окуповане німецько-фашистськими загарбниками, які зруйнували майже всі промислові підприємства, багато житлових і господарських будинків. Під час окупації Житомира тисячі радянських громадян було закатовано.

З серпня 1942 року в місті діяв підпільний обком партії, секретарем якого був Г. І. Шелушков. Обком діяв спільно з партизанськими з'єднаннями С. Ф. Маликова, О. М. Сабурова, І. О. Щитова.

Гітлерівське командування намагалося за всяку ціну утримати Житомир. Навколо міста була споруджена система укріплень. Але не дивлячись на це,

Житомир.
Кафедральний костьол
XVIII сторіччя.

Житомир.
Кафедральний костел
XVIII столетия.

Житомир.
Преображенський собор
XIX сторіччя.

Житомир.
Преображенский собор
XIX столетия.

війська Першого Українського фронту, розвиваючи наступ, вранці 31 грудня 1943 року звільнили місто. 8 травня 1965 року, на відзнаку 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною, в Житомирі було відкрито два пам'ятники — споруджений в парку двадцятиметровий монумент Слави, біля підніжжя якого горить вічний вогонь, і поставлений на постамент на площі Перемоги танк Т-34.

Після визволення міста піднімаються з руїн заводи і фабрики, житлові і адміністративні будинки.

В останні роки здійснена реконструкція центральної площі Житомира, яка носить ім'я В. І. Леніна. До архітектурного ансамблю площі входить будинок носить ім'я В. І. Леніна. До архітектурного ансамблю площі входить будинок партійних органів, музично-драматичний театр, споруджений у 1966 році, багатопверхові житлові будинки. Споруда театру — одна з найбільших в місті. Головні і частково бокові фасади вирішені у вигляді скляних стін-вітражів. Для оздоблення театру використані мармур, граніт, вапняки, склопластик.

Сьогоднішній Житомир — місто широких вулиць і площ, багатопверхових новобудов, промислових підприємств і культурних закладів. Заводи «Електровимірник», «Щитавтоматика», «Ливарно-механічний», «Металіст», швейна, взуттєва, кондитерська фабрики — ось сьогоденне промислове обличчя міста. В місті працюють обласний музично-драматичний театр, філармонія, театр ляльок, кінотеатри.

З великою пошаною ставляться житомиряни до тих місць, що пов'язані з перебуванням видатних діячів науки і культури. З Житомиром зв'язані імена Б. М. Лятошинського, В. С. Косенка, С. Т. Ріхтера. Тут народився В. Г. Короленко, проживали І. А. Кочерга, О. П. Довженко, бували Т. Г. Шевченко, Леся Українка, М. Т. Рильський. В Житомирському театрі (тепер у цьому приміщенні раїнка, М. Т. Рильський. В Житомирському театрі (тепер у цьому приміщенні раїнка, М. Т. Рильський. В Житомирському театрі (тепер у цьому приміщенні раїнка, М. Т. Рильський) виступали П. К. Саксаганський, І. К. Карпенко-Карий, М. Л. Кропивницький, М. К. Заньковецька, Л. В. Собінов, Ф. І. Шаляпін.

В Житомирі народився талановитий конструктор перших ракетно-космічних систем, академік, двічі Герой Соціалістичної Праці Сергій Павлович Корольов. Зараз тут створено меморіальний музей та відкрито пам'ятник.

Сива давнина, щасливе сьогодення і ясне майбутнє міцно сплелися в історії Житомира. Місто живе, неухильно розквітає і зростає.

З ІСТОРІЇ БЕРДИЧЕВА

Селище Бердичів виникло у середині XVI століття на правому березі річки Гнилоп'яті. Гадають, що назва міста йде від одного з тюркських племен — берендеїв, які ще в XI—XII століттях оселилися у південних районах Русі. Землі, на яких виник Бердичів, належали польським магнатам Тишкевичам. 300 тисяч десятин землі та понад 120 сіл належало в той час до Бердичівського маєтку. Володарі чималих земельних площ по річках Тетереву, Гнилоп'яті, Гуйві та Роставиці вели велику торгівлю. У 1627 році Януш Тишкевич, воєвода київський і власник Бердичева, засновує католицький монастир ордену «босих кармелітів» (кляштор), а в 1630 році передає монастирю замок-маєток з кількома ближніми селами. У 1634 році кармеліти закладають «дольний» (підземний) Маріїнський костюол, будують торговельні склепи, крамниці й інші господарські будівлі.

Поступово кляштор перетворюється у економічний центр. Це приводить до того, що в Бердичів приїздять торговці, ремісники, значно зростає населення.

Визвольна війна 1648—1654 років сколихнула і це старовинне місто. У 1648 році війська Богдана Хмельницького захоплюють майже зруйнований кляштор.

Селянсько-козацьке повстання під проводом Семена Палія охоплює Бердичів і навколишню територію у 1702—1704 роках. Після придушення повстання кармеліти, відчувши потребу в обороні, значно укріплюють фортецю: ставлять підсилений гарнізон, озброюють артилерією.

Протягом 1739—1754 років над старим «дольним» костюолом будується новий в стилі барокко з великою центральною

банею та двома бічними вежами. Зсередини костюол був оздоблений позолотою, ліпкою, різьбленням, фресками. Для потреб будівництва у селі Бистрику закладаються цегельні, з Поділля привозять камінні плити. Для участі в будівництві запрошуються відомі архітектори Ян-де-Вітта та Г. Тарновський. Художник Веніаміно Фредеріче приїздить з Італії, щоб оздобити костюол.

На кінець XVIII століття економічний розвиток і політичне значення кляштора досягають найвищого ступеня. В Бердичів приїздять тисячі ремісників, купців. Сюди для укладання торгових угод їдуть купці з Росії, Греції, Німеччини, Італії, Австрії, Туреччини. Щороку тут влаштовується десять великих ярмарків, річний оборот з яких тоді перевищував 20 млн. карбованців сріблом.

З 1758 року у Бердичеві працює друкарня, обладнання для якої було привезене з Австрії. Друкарня стає засобом пропаганди католицизму та джерелом прибутку. За майже сторічне існування тут випущено велику кількість релігійних, політичних та інших видань. Серед них особливо улазиликісь «Бердичівські календарі». Їх тираж — близько 40000 примірників на рік. Календарі приносили великі прибутки. Лише за частину їх кармеліти утримували семінарію та інші католицькі школи. Кармеліти мали й коштовну книгозбірню, в якій зберігалися цінні стародруки й рукописи навіть XV століття.

У 1793 році Бердичів увійшов до складу Росії, що позитивно позначилося на розвитку міста, його зв'язках. В цей час виникають кустарні підприємства. Кляштор же проіснував ще до 1866 року, коли його будівлі були конфісковані для потреб державних установ.

З Бердичевом пов'язане ім'я великого французького письменника Оноре де Бальзака. Тут жив і працював класик єврейської літератури Шолом-Алейхем.

В період розвитку революційної боротьби в Росії в Бердичеві бували керівники та члени «Південного товариства» декабристи П. І. Пестель, С. І. Муравйов-Апостол та інші.

Велика Жовтнева соціалістична революція внесла великі зміни в життя Бердичева. 18—24 листопада 1917 року в будинку театру (тепер міський Будинок культури) відбувся надзвичайний з'їзд представників революційних солдат Південно-Західного фронту. Було обрано військово-революційний комітет.

У 1919 році в районі Бердичева відбулися запеклі бої проти німецьких окупантів, українських буржуазних націоналістів. На території колишнього кляштора в той час розміщались дивізія М. О. Щорса.

Місто відвідували М. В. Фрунзе, В. П. Затонський, М. І. Калінін, Г. І. Петровський. Тут бував Володимир Маяковський.

У 1922 році робітники Бердичівського шкіряного заводу надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну: «До дня 5-х роковин Великого Жовтня загальні збори робітників і службовців Бердичівського держшкіряного заводу в кількості

Бердичів.
Католицький монастир
ордену
«босих кармелітів»
XVII сторіччя.

Бердичев.
Католический монастырь
ордена
«босых кармелитов»
XVII столетия.

1200 чоловік, палко вітаючи повернення до активної роботи великого вождя пролетарської революції, ухвалили назвати завод іменем Ілліча, на що просять Вашої згоди*». З того часу носить завод це славне ім'я.

Нове життя диктувало нове ставлення до пам'яток архітектури. 8 березня 1928 року уряд УРСР оголосив територію колишнього кляштора історико-культурним заповідником. Держава взяла цей пам'ятник під охорону. Тут організовується три музеї.

Під час Великої Вітчизняної війни стара фортеця стає місцем розправи фашистів над радянськими людьми. «Тут поховано 960 радянських громадян — жертв німецько-фашистського терору в 1941—1943 роках», — цей напис зроблено на обеліску, що стоїть на братській могилі.

* В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. Київ, Політвидав, 1970.

Бердичів був звільнений від гітлерівських катів 5 січня 1944 року військами Першого Українського фронту.

Загоїлися рани, зараз Бердичів — квітуче сонячне місто з розвинутою промисловістю і високою культурою. Продукція заводу хімічного машинобудування «Прогрес» широко відома не тільки в нашій країні, але й за її межами. Тисячі тонн шкіряних виробів дає країні завод імені Ілліча. В 30 країн світу експортуються токарно-револьверні верстати заводу «Комсомолец».

Тут працюють педагогічний інститут, педагогічне та медичне училища, машинобудівний технікум.

На центральній вулиці міста височить пам'ятник великому вождеві людства В. І. Леніну, чії ідеї щоденно втілюються в нашій країні в життя.

ВІННИЦЬКІ САМОЦВІТИ

Вінниця розкинулась на березі Південного Бугу. Коли оглядаєш це чарівне місто, де в зелені лип, каштанів та акацій височать багатопверхові житлові будинки, корпуси фабрик і заводів, важко навіть уявити, що ще 80 років тому тут було непримітне містечко.

Ось рядки з так званої «Короткої історії міста», яка зберігається в Тульчинському краєзнавчому музеї. Її склали в грудні 1882 року: «Кам'яних будинків у Вінниці мало, більшість — дерев'яні, немає достатньої кількості світла та вентиляції. Приміщення тісні, низькі, брудні... Головна вулиця вимощена каменем, але як дощ — багато болота. В кожному подвір'ї гній, помії, сміття».

Територія теперішньої Вінницької області була заселена з незапам'ятних часів. При археологічних розкопках знайдено чимало поселень періоду трипільської культури. Поблизу Немирова до цього часу збереглися залишки стародавнього городища — одного з найбільших скіфських поселень VII ст. до н. е. Землі між Південним Бугом і Дністром входили до складу великої і могутньої держави — Київської Русі. У 1362 році Литовське князівство загарбало територію Поділля.

І у Вінниці, і в інших містах краю основними спорудами того часу були фортеці, які служили для захисту від татаро-монгольських нападів.

Перша фортеця у Вінниці була споруджена в 1362 році. В архівних відомостях вона згадується під назвою «Вінницький замок». Вінницький замок знаходився на високій горі на лівому березі Південного Бугу (проти нового мосту на «старі

місто»). Це був комплекс, обнесений високими подвійними дерев'яними стінами, засипаними зсередини землею та піском. Фортеця мала 6 башт з бійницями. З трьох боків замок оточували неприступні скелі, а з одного боку — рів, через який проходив перекидний міст. Біля стін замка тулилися маленькі глинодерев'яні та дерев'яні хати.

Багато страждань принесло Вінниці сусідство «Кучманського» та «Чорного» шляхів, по яких проходили татарські орди. Так, з 1400 до 1450 року було чотири напади татар, а з 1450 до 1469 — 26. У 1424 році татари спалили замок. Кілька разів замок відбудовували, але часті набіги татар остаточно його знищили.

У 1751 році на острові Кемпа (нині Фестивальний) була побудована нова фортеця-замок. Його архітектура відрізнялась від архітектури попереднього замка. Тут немає дерев'яних споруд, в обороні замка основне місце належало земляному валу. Цей замок теж зруйновано під час татарського набігу.

Одна з найдавніших історичних пам'яток Вінниці — архітектурний комплекс, відомий під назвою «мури». Будівництво «мурів» розпочалось у 1610 році. Спочатку були збудовані єзуїтський монастир та колегіум. Час був неспокійний. Ще тривали татарські напади, а в народі називали повстання проти польського поневолення. Боячись народних повстань, у 1617 році єзуїтський колегіум, єзуїтський і домініканський монастирі обнесли високим кам'яним муром з баштами та бійницями. Вся будова стала нагадувати фортецю.

Стіни з великої стародавньої цегли, що збереглися до наших днів, підносяться до 4—6 метрів, їх ширина близько одного метра. На кам'яних підмурках вони вкриті шаром такої самої цегли, утворюючи нахил на обидва боки. Незважаючи на переробки, вони мають первісний вигляд.

Із споруд цього архітектурного комплексу збереглися приміщення єзуїтського кляштора та костюлу. Вони зазнали багатьох переробок, але з того, що дійшло до нас в первісному вигляді, чітко видно основні риси раннього барокко.

Цікавим зразком переходу від раннього ренесансу до барокко є наріжна вежа домініканського кляштора.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією в «мурах» (з 1793 року і до Жовтневої революції) знаходилися навчальні заклади. У квітні 1917 року в одному з будинків містилась Вінницька Рада робітничих і селянських депутатів. Про це розповідає меморіальна дошка. Весь архітектурний комплекс знаходиться під охороною держави.

Влітку 1970 року в архітектурному комплексі з'явилась нова будова сучасної конструкції. В триповерховій споруді, де переважає скло, розмістився обласний краєзнавчий музей. Музей споруджено за проектом київського

Вінниця.
Готель «Україна».

Вінниця.
Гостиница «Україна».

архітектора — кандидата архітектури В. П. Петропавловського. Над оформленням музею працювала група латвійських художників. Експонати музею — діорами, інтер'єри жител та інше — розповідають про героїчну історію народу. Привертають увагу розписані стіни тих залів музею, що передають дух епохи періоду Київської Русі. В музеї знаходиться макет Вінницького замку.

Будівництво православних церков XVIII сторіччя залишило цікаву архітектурну пам'ятку — Миколаївську церкву, що й тепер стоїть в районі «старого міста». Вона збудована в 1746 році. Церква дерев'яна, тризрубна, на кам'яній основі. Бані під залізом. План приміщення і конструкція яскраво свідчать про тісний зв'язок архітектури церкви з селянською хатою. Не менш цікава дзвіниця, що стоїть осторонь. Чотири муровані стовпи підтримують дерев'я-

ну рублену обшиту дошками дзвіницю чотирикутної форми. Дзвіниця з церквою утворюють єдине ціле.

Пам'ятник українського дерев'яного зодчества — Миколаївська церква — одяглася в риштування. Реставраційні роботи тут ведуть Київські реставраційні майстерні.

Вінниця.
Миколаївська церква
XVIII сторіччя.

Вінниця.
Николаевская церковь
XVIII столетия.

На території Вінниччини є багато залишків укріплень, валів — свідків героїчної боротьби українського народу проти польсько-шляхетського поневолення в часи визвольної війни 1648—1654 рр.

Над Південним Бугом стоїть пам'ятний обеліск гордому сину Вінниччини — Івану Богуну. На цьому місці в березні 1651 року Іван Богун розгромив двадцятитисячну армію польської шляхти. Ім'ям Івана-Богуна названа одна з вулиць Вінниці. Славні героїчні традиції примножили герої громадянської війни — щорсівці, які носили ім'я Івана Богуна.

Возз'єднання українських земель з Росією сприяло дальшому розвитку економічних і культурних зв'язків між українськими землями. Вінниця стає центром розвитку ремесла і торгівлі на Поділлі. Особливо процвітає лихварство. Місто в цілому забудовувалось безсистемно.

соратника В. І. Леніна по «Союзу боротьби за визволення робітничого класу».

На вулиці Бевза розмістилась бібліотека ім. Крупської. Цей будинок в роки Великої Вітчизняної війни був центром підпільної роботи не тільки міста, а й всієї області. Підпільна молодіжна організація, в яку входили Ляля Ратушна, Ігор Войцехівський, Володя Соболев, Ваня Бутенко та інші, виготовляла документи, щоб врятувати молодь від угону в Німеччину, організувала втечі військовополонених, переправляла їх в партизанські загони. У 1942 році у Вінниці було створено підпільну друкарню «Україна», де друкувались листівки до 1944 року. Окупантам вдалося напасти на слід підпільників. Вінничани свято бережуть пам'ять тих, хто віддав своє життя за незалежність Батьківщини. Їм споруджені пам'ятники, обеліски.

Вінниця будується швидкими темпами. У південно-західній частині міста на площі 250 гектарів виріс новий житловий масив — Вишеньки. В цьому районі живе 60 тисяч чоловік, тобто більше, ніж у всій Вінниці до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Прикрашається місто чудовими громадськими спорудами. Серед них п'ятиповерховий універмаг, новий поштамт, кінотеатр «Росія», комбінат побутового обслуговування, готель «Південний Буг», краєзнавчий музей і інші. Споруджуються корпуси політехнічного інституту. Палац спорту, Палац піонерів і школярів. З'являються нові площі. Одна з них — площа Перемоги. За генеральним планом місто забудовується висотними будинками.

За роки Радянської влади Вінниця стала значним промисловим і культурним центром Поділля і всієї України. Вона постачає країні електротехнічну апаратуру, мінеральні добрива, металорізальні інструменти та інше. Одне з найбільших підприємств міста — Вінницький хімічний комбінат імені Я. М. Свердлова.

В місті працюють педагогічний та медичний інститути, філіал Київського політехнічного, будівельний, агролісомеліоративний, кооперативний технікуми, політехнікум та медичне училище.

Пишаються вінничани своїм музично-драматичним театром імені Садовського, звідки вийшли корифеї української сцени — А. М. Бучма, Г. П. Юра, Н. М. Ужвій, Ю. В. Шумський та інші. Тут народився видатний радянський письменник, лауреат Ленінської премії Михайло Стельмах. Чимало передовиків виробництва і сільського господарства Вінниччини удостоєні високого звання — Героя Соціалістичної Праці.

МЕДЖИБІЗЬКА ТВЕРДИНЯ

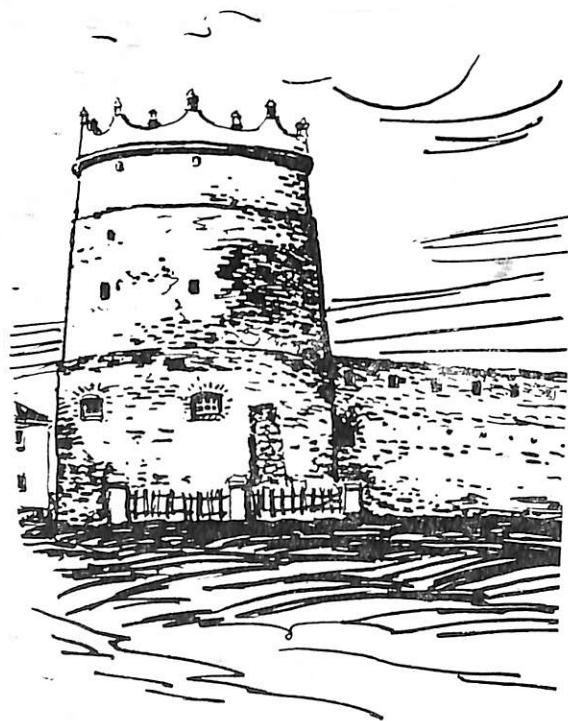
По дорозі від Вінниці до Хмельницького — районний центр Летичів. Місто згадується в літопису ще в XIII столітті як населений пункт, знищений татарами. Будучи важливим стратегічним пунктом, який стояв на стику двох шляхів — «Кучманського» та «Чорного», — Летичів мабуть вже тоді мав певні укріплення.

В кінці XVI століття в Летичеві споруджується кам'яна фортеця з трьома баштами, обнесена міцними стінами і ровами. Вона була споруджена Яном Потоцьким. Фортеця знаходилась в центрі міста, недалеко від Бугу, мала форму неправильного п'ятикутника. Через часті спустошення Летичева татарськими і турецькими загарбниками фортеця руйнувалась і знову відбудовувалась. З її споруд сьогодні залишилась лише башта, виконана в стилі ренесанс, і частина фортечних стін.

У 1606 році в місті споруджується костюл, що зберігся до наших днів. Летичівський костюл справляє враження легкості і особливої витонченості, завдяки мальовничій формі його фронтону в стилі барокко. Костюл поєднує в собі красу палацу і міць фортеці.

У XVII столітті, що відзначається великими селянськими заворушеннями, місто брав штурмом Максим Кривоніс. Через Летичів проводив свої полки Богдан Хмельницький, прямуючи на Переяславську раду. Не раз бачили летичівські мури карналюківців. Тут був ув'язнений сам Устим Кармалюк. Тут він і похований. На священну могилу, що на летичівському кладовищі, ідуть люди вклонитися праху волелюбного народного месника.

У двох кілометрах від Летичева, де річка Бужок впадає в Буг, розташоване селище Меджибіж (Міжбужжя), відоме з літопису 1146 року. На той час це був значний населений пункт.

Летичів.
Башта.
Залишок кам'яної
фортеці XVI сторіччя.

Летичев.
Башня.
Остаток каменної
крепости XVI столетия.

У 1241 році Меджибожем заволоділи татаро-монголи. Місто було дуже зруйновано. В середині XIII століття Меджибіж з навколишньою територією відокремився від Галицько-Волинського князівства і приєднався до Болоховської землі. Вже тоді місто відіграло роль певного економічного і культурного центру, мало свої укріплення.

З середини XVI століття протягом двох століть Меджибізькою волостою володіють магнати Синявські.

Синявські перебудовують дерев'яні укріплення. На трикутному мисі, що лежить між річками Бугом і Бужком, був збудований новий замок. План замка теж має приблизно форму довгастого трикутника.

Замок складено з ламаного каменю-пісковика і великої жолобкової цегли на вапняковому розчині з чималою домішкою товченої цегли. На

Летичів.
Костьол XVII сторіччя.

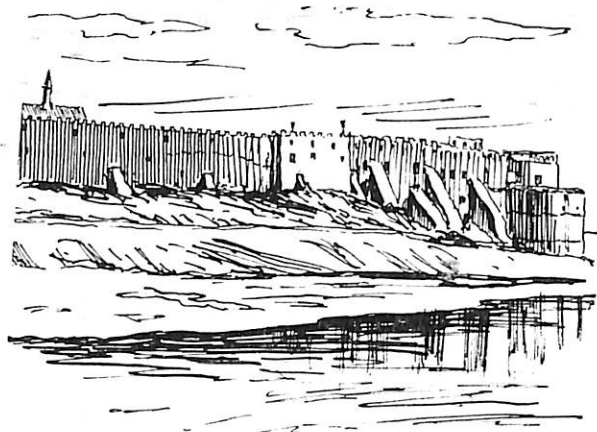
Летичев.
Костел XVII столетия.

будівлях і башті збереглися атіки, прикрашені невеликою аркадурою. Площа замка складає 1365 квадратних метрів. У північній частині стіни замка досягають висоти понад 21 метр. Велике замкове подвір'я оточують високі грізні мури з баштами на рогах.

Замок має надзвичайно мальовничий вигляд, башти його неоднакові в плані. Біля воріт — п'ятигранна, північна — восьмигранна, східна башта має своєрідну конфігурацію в плані. До неї примикають два житлових корпуси з багатьма покоями. Тут жила замкова челядь і знаходились господарські приміщення.

Меджибізький замок є перехідним від зразків XIII—XV століть з оборонними мурами та баштами до замків — палаццо, що викликано було розвитком військово-інженерної справи.

На початку XVII століття в місті швидко розвивається ремесло, торгівля, зростає населення. Замок служить добрим захистом на випадок війни чи повстання. На цей час в Меджибожі нараховувалось 12 тисяч жителів.

Меджибіж.
Фортеця
XVI сторіччя.

Меджибож.
Крепость
XVI столетия.

Меджибіж.
Костьол на території фортеці.

Меджибож.
Костел на території крепости.

У бурхливі часи визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі 1648—1654 років під Меджибожем відбуваються запеклі бої. 10 липня 1648 року козацьке військо на чолі з полковником Максимом Кривоносом захопило Меджибіж.

Під містом Зборовим в серпні 1649 року Богдан Хмельницький був змушений підписати договір, за яким Меджибіж залишився за Синявськими. Але в наступному році війна відновилась, і війська Богдана Хмельницького зайняли Меджибіж. У другій половині XVII століття посилюються хижацькі напади турків на Поділля. За 27 років турецького володіння Поділлям Меджибіж кілька разів переходив від турків до магнатів Синявських. В 1830 році місто було передано військовому відомству і фортеця зазнає значних змін: зроблені декоративні фігурні зубці, розтесані старі вікна й бійниці, яким надано готичної форми.

В житті міста головну роль відігравали ремесло й торгівля. Діяли ткацькі, гончарний, шевський, пушний цехи. На 1888 рік в місті налічувалось 120 кустарів, винокурний завод, два свічкових заводи, два водяних млини, 71 приватна лавка.

З великим піднесенням трудящі Меджибожа зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції.

З 1923 року Меджибіж — районний центр. З року в рік місто міцніє, стає невпізнаним. Виросли нові будинки, культурно-освітні установи, впорядковуються вулиці, створюються промислові і торгові організації.

Багато лиха зазнало старовинне місто під час Великої Вітчизняної війни. 8 липня 1941 року німецькі фашисти окупували Меджибіж. Під час окупації було зруйновано більше 800 житлових будинків. Молодь Меджибожа відправляли на каторгу в Німеччину. Більш як 3,5 тисячі жінок, дітей і стариків було розстріляно на західній околиці міста.

В період окупації в Меджибожі діяла підпільна організація, на чолі якої був вчитель К. К. Кошарський. Підпільники підірвали склади пального, руйнували зв'язок, розповсюджували листівки з повідомленнями Радянського інформбюро.

24 березня 1944 року 141 стрілецька дивізія під командуванням полковника О. Я. Клименка звільнила Меджибіж.

Після війни відновили свою роботу підприємства міста, стали до ладу школи, лікарні, будинок культури, бібліотеки. За останнє десятиріччя в місті збудовано багато житлових будинків, школи, дитячі садки, з кожним роком зростає і молодіє старовинне місто Поділля.

І НАЗВАЛИ МІСТО ХМЕЛЬНИЦЬКИМ

Стародавнє українське місто Хмельницький — центр мальовничого краю Поділля, місто із славним минулим, героїчним трудовим сучасним і ясним сонячним майбутнім.

Перші писемні згадки про місто належать до 1493 року. Місто взяло початок з невеликого сторожового пункту на березі річки Пласкої при впадінні її у Південний Буг. Сторожовий пункт, а згодом і поселення, що виросло біля нього, називався Пласкировом, а пізніше — Проскуровом. Поселення швидко розвивалося і вже у XVI ст. стало містечком.

У XVI столітті в місті зводиться дерев'яна фортеця. За описом вона мала чотирикутну форму і знаходилась на острові в гирлі річки Пласкої. Побудована вона була з колод. Фортецю облягав рів, який постійно заповнювався водою. Потрапити до фортеці можна було через підйомний міст над ровом. Фортеця виконувала роль сторожового пункту проти частих набігів на Поділля турків і татар. Документи свідчать про наявність у центрі фортеці високої спостережної башти і невеличкої церкви (каплиці), що стояла ліворуч від воріт.

Вздовж фортечних стін, з внутрішнього боку примикаючи безпосередньо до них, були розташовані стайні та житла охоронців фортеці. У 1648 році Максим Кривоніс, повертаючись з Кам'янець-Подільського, наказав взяти фортецю. Під час її штурму стіни були зруйновані.

В роки національно-визвольної війни, яку вів український народ під проводом Богдана Хмельницького, місто було зруйноване. Залишилось лише дві недогорілі хати. Але у XVIII столітті в Проскурові вже 174 будинки, 126 дворів. До

міста належали села Заріччя, Іванківці, Олешин, Лезнево. Основним заняттям населення було сільське господарство.

За адміністративним поділом у 1796 році Проскурів стає повітовим містом Подільської губернії. Йому був присвоєний герб: на голубому полі три стріли, покладені навхрест, середня гострим кінцем донизу, дві — вгору.

Протягом довгого часу Проскурів залишався невпорядкованим і занедбаним населеним пунктом. Яскраву характеристику місту кінця XIX століття дав відомий російський письменник Олександр Купрін. У повісті «Поєдинок» він описує Проскурів, як брудне містечко, в багні якого вгрузали цілі візки. Єдиною брукованою вулицею був кам'янець-подільський тракт. Не було жодного промислового підприємства, жодної школи. Брудні темні вулиці, вивіски шевських і кравецьких майстерень, де два клієнти здавалися натовпом, одна земська лікарня на п'ятнадцять ліжок та дев'ять шинків і сорок п'ять пивних — ось усі «визначні» місця старого Проскурова.

Двадцятого листопада 1917 року на мітингу робітників і революційних солдатів у місті було проголошено Радянську владу, а вже 23 листопада газета ревкому 7 армії «Известия» в Проскурові опублікувала декрети Радянської влади про мир і землю.

В складі частин Червоної Армії жителі міста героїчно відстоювали завоювання Жовтня, боролися проти банд Центральної ради і Директорії, німецьких і білопольських інтервентів. Проскурівська операція по ліквідації петлюрівських банд уклала ім'я героя громадянської війни Миколи Щорса.

Минула громадянська війна. Трудящі Проскурова, як і всієї країни, під проводом більшовицької партії, взялися за відбудову міста. Почали давати продукцію чавуноливарний завод, паперова фабрика. Швидких темпів набрало культурно-освітнє будівництво. Починається боротьба з неписьменністю. Згідно з адміністративно-територіальним поділом сучасна Хмельниччина складалася з Кам'янець-Подільського, Проскурівського і Шепетівського округів.

За роки перших п'ятирічок в місті споруджуються нові підприємства, електростанція, житлові будинки, школи, дитячі садки, лікарні, кінотеатри. Великих успіхів було досягнуто в розвитку освіти, культури, охорони здоров'я.

За роки Радянської влади Проскурів розрісся, перетворився в індустріальний центр. У травні 1941 року місто стає обласним центром.

Але мирну працю порушує війна. Фашистські загарбники руйнують промислові підприємства, житлові будинки. Школи перетворюються на казарми,

будинки культури і лікарні — на стайні. У центрі Проскурова, на теперішній вулиці Фрунзе, фашистські окупанти організують табір для військовополонених.

Та не скорився радянський народ. Під керівництвом Комуністичної партії радянські люди піднялися на священну боротьбу за визволення Батьківщини. В місті починають діяти підпільні групи, які у вересні 1941 року об'єднуються в одну організацію. Тут діє окружний комітет партії. З проскурівським підпіллям зв'язані імена М. Храновського, П. Семенюка, П. Вітанова, І. Селіванова, М. Трембовецької, К. Кошарського, М. Запалацького та інших борців за визволення Поділля від німецько-фашистської навали.

Хмельницький.
Облвиконком.

Хмельницький.
Облсполком.

У березні 1944 року розгортаються бої за звільнення Проскурова, а 25 березня війська Першого Українського фронту штурмом взяли місто. З'єднанням і частинам, які відзначилися в боях за Проскурів, було присвоєно назву «Проскурівських».

Після закінчення війни почалась відбудова міста. Швидко зростає промисловість, місто відроджувалось як адміністративно-культурний центр області.

На честь 300-річчя возз'єднання України з Росією Президія Верховної Ради УРСР своїм указом від 16 січня 1954 року перейменувала місто. І місто назвали Хмельницьким.

В місті працюють великі промислові підприємства — завод трансформаторних підстанцій, продукція якого користується попитом не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами, завод «Трактородеталь» — одне з найстаріших підприємств міста, завод ковальсько-пресового устаткування імені В. Куйбишева.

Змінює своє обличчя місто. Асфальтуються вулиці, зводяться нові житлові квартали. В місті 24 загально-освітні школи, 10 середніх спеціальних учбових закладів, серед яких педагогічне, медичне і музичне училища, електромеханічний, кооперативний технікуми. Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування готує висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства країни. Тут працює обласний музично-драматичний театр імені Петровського, далеко за межами області відомий ансамбль пісні і танцю «Подільянка».

Свято бережуть хмельничани пам'ять тих, хто віддав життя за прекрасне сучасне. В Піонерському сквері встановлено пам'ятник воїнам, які загинули під час визволення міста в березні 1944 року. На розі вулиць 25 Жовтня і Дзержинського 9 травня 1967 року відкрито пам'ятник на честь частин і з'єднань Радянської Армії, що брали участь у визволенні Хмельницького від німецько-фашистських окупантів.

Хмельницький... Молоде і квітуче місто, хоч історія його лічиться вже не роками, а сторіччями, сягає далеко в глибину віків.

МІСТО НА КАМЕНІ

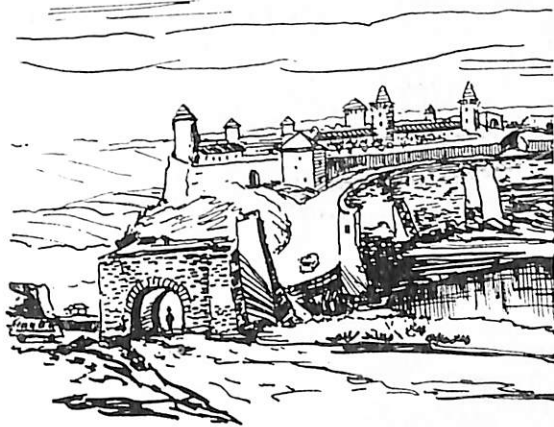
Там, де стрімкий примхливий Смотрич, омиваючи скелясті береги, робить велику петлю, утворивши в середині майже острів, розкинулося мальовниче, своєрідне і неповторне місто — Кам'янець-Подільський, в якому до нашого часу збереглися численні пам'ятки архітектури — оборонні башти, Руська і Польська брами, костьоли, церкви, будівлі XVIII—XIX сторіччя. Перед в'їздом до міста, як грізний страж, височить могутня фортеця, яка протягом століть захищала Кам'янець-Подільський від частих нападів ворогів.

Вперше згадка про місто зустрічається у літописі XI сторіччя. У ньому йде мова про те, що 1062 року київський князь Ізяслав запросив 20 тисяч вірмен з міста Ані на Русь для спільної війни з половцями, після чого вони назавжди осіли у Києві, Кам'янці на Поділлі та інших містах Русі.

Історія Кам'янця сягає в сиву давнину, що підтверджують численні археологічні знахідки. На межі XI—XII століть в процесі історичного розвитку поселення-городище перетворюється у феодальне місто. Нищівних руйнувань зазнає місто від навали Золотої орди.

1362 року великий князь литовський Ольгерд розбив на річці Сині Води татар, прибравши до рук Поділля та інші землі Правобережної України. Щоб закріпитися на загарбаній території, литовські феодали відбудовують у Кам'янці оборонні споруди, будують князівські палаци, церкви, заохочують розвиток торгівлі і ремесла.

Князь Юрій Коріатович засновує кляштор домініканів і починає запрошувати до міста колоністів.

Кам'янець-Подільський.
Фортеця.

Каменец-Подольский.
Крепость.

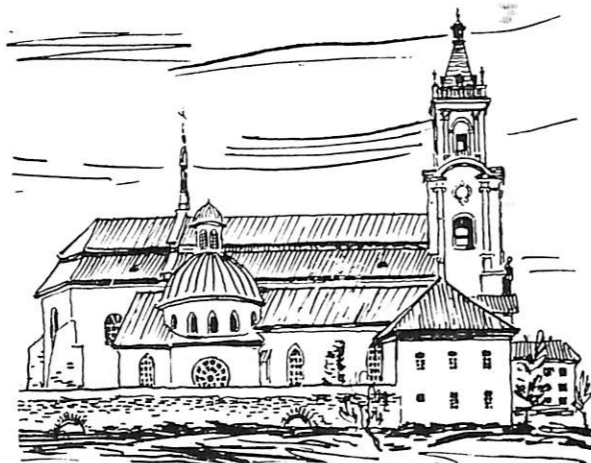
Кам'янець-Подільський.
Ратуша XV сторіччя.

Каменец-Подольский.
Ратуша XV столетия.

3¹/₂ + 1¹/₄ — 886

Починаючи з 1420 року, в місті поширюється кам'яне будівництво. На центральній площі з'являється будинок самоврядування — ратуша. Над скупченими будинками ратуша піднімалась двоповерховим масивом, освітленим багатьма вікнами, вона була укріплена високою дозорною вежею.

У 1768 році перед кам'янецьким магістратом прийняли мученицьку смерть народні месники — учасники коліївщини. Тут двічі таврували Усти-ма Кармалюка перед засланням до Сибіру. Тут били палицями і батогами його однодумців і товаришів.

Кам'янець-Подільський.
Домініканський
костюл XV сторіччя.

Каменец-Подольський.
Доминиканский
костел XV столетия.

У 1884 році на башті ратуші встановлено годинник з двома дзвонами, який був виготовлений львівським майстром Федором Полянським. Під час Великої Вітчизняної війни будинок ратуші був зруйнований. Зараз після відбудови в ньому діє один з філіалів історичного музею-заповідника.

У XV столітті серед суцільної житлової забудови піднялися нові костюли — Домініканський та Петропавлівський. Дерев'яний Домініканський костюл засновано у 1370 році. Після пожежі 1420 року замість нього споруджується тринефний кам'яний. За часів турецького володарювання на подвір'ї костюлу було збудовано чудовий фонтан — пам'ятник померлій дочці завойовника, зроблені перебудови. Із Стамбула сюди завезений кам'яний ажурний амвон.

У 1699 році, коли турки відійшли, костюл відбудовується. В цей час і з'являється башта в стилі барокко. Палац, що біля костюлу, був відданий під монастир. Ансамбль Домініканського монастиря вражає гармонійною єдністю різних архітектурних стилів — готики, ренесансу, барокко.

Петропавлівський кафедральний костюл побудований наприкінці XV ст. Тринефний храм в своїй основі зберігає залишки давньоруської споруди.

Протягом XIV—XIX століть приміщення кафедрального костюлу розширюється. Добудовується двадцятиметровий круглий стовп з кам'яною різьбленою чашею. Його прикрашають виготовлені з міді куля, змія, півмісяць і фігура Мадонни, відлита у Гданську в XVIII сторіччі.

У 1853—1860 роках прибудовується на південному фасаді паперть у псевдоготичному стилі, італійський художник Сампіні розписує темперною фарбою каплиці радників, встановлюється новий двадцятирегістровий орган, привезений з Відня, оновлюється позолота головного вітаря, у вікна вставляються вітражі тощо.

Будівництво і реконструкція Петропавлівського костюлу відбувалися протягом кількох століть, будова зберігає різноманітні архітектурні стилі: готичний, барокко, рококо, відродження, ампір та інші. Це і ставить його в ряд визначних історико-архітектурних пам'яток.

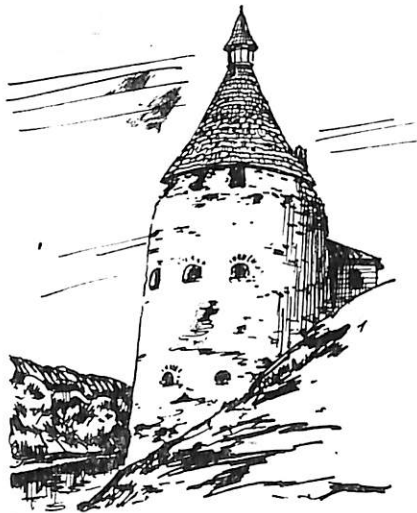
Основним заняттям вірменських поселенців у Кам'янці були торгівля і ремесла. На одній з площ старого міста знаходився вірменський ринок, неподалік від якого у XIV столітті була споруджена дерев'яна вірменська церква. Пізніше було побудовано кам'яну церкву, а у XVI столітті окремо від церкви збудовано кам'яну дзвіницю — високу з гостроверхою покрівлею та вежами по кутах. Зараз вірменська дзвіниця як пам'ятник архітектури XVI століття знаходиться під охороною держави.

У 1527 році на південному заході міста була збудована Руська брама, що являла собою складний комплекс оборонних споруд. Будувала ці укріплення українська (руська) община, яку польська шляхта за відмову прийняти католицьку віру виселила за межі центральної частини старого міста. Укріплення складалось з восьми башт та стін. Особливістю цього комплексу було те, що він мав шлюзи, з допомогою яких рівень води в річці Смотрич піднімався, що робило місто недоступним для ворога.

Другий оборонний комплекс — Польська брама — був збудований через двадцять років після Руської брами. Перетинала вона Смотрич на північному заході міста. Три башти були зведені на правому березі річки, дві —

на лівому. Стіна мала два шлюзи, що в разі потреби перетинали течію. У другій половині XIX століття Польська брама була зруйнована. Від неї залишилося лише три башти та мури з бійницями вздовж правого берега Смотрича.

Для захисту міста зі сходу у 1583 році зводиться Гончарська башта, побудована ремісниками-гончарами. Башта мала п'ять ярусів і закінчувалась високим дахом.

Кам'янець-Подільський.
Гончарська башта
XVI сторіччя.

Каменець-Подольський.
Гончарская башня
XVI столетия.

У північній частині міста була зведена Кушнірська башта, яка добре збереглась до наших днів. Назву таку вона отримала тому, що збудована була на кошти ремісників-кушнірів. Семиповерхова башта разом з кам'яними мурами і бастіонами була продовженням укріплень Польської брами. Висота Кушнірської башти, її бійниці та вікна мали велике значення для оборони міста, оскільки берег Смотрича в цьому місці пологий, і ворог міг скористатися цим під час штурму.

Із західного боку башти є проїзд у вигляді кам'яного склепіння, який носить назву Вітряної брами. За народними переказами, брама почала називатися так з того часу, коли у серпні 1711 року Кам'янець відвідав Петро I. Коли

він проїздив через ворота Кушнірської башти, вітер здув капелюха. «Що за вітряна брама?» — зауважив Петро I.

Зараз Кушнірська башта під охороною держави як пам'ятка фортифікаційного мистецтва, свідок майстерності тогочасних будівельників.

Втіленням міцності і неприступності на шляху завойовників завжди була стара фортеця. За шестивікову історію замка під його мурами відбулося багато подій. В облозі його тримали війська Б. Хмельницького, М. Кривоноса, І. Богуна.

Кам'янець-Подільський.
Кушнірська башта
з Вітряною брамою,
XVI сторіччя.

Каменець-Подольський.
Кушнирская башня
с Ветряными воротами,
XVI столетие.

Протягом XVIII століття підземелля фортеці використовувались для ув'язнення гайдамаків. Тут в 1815—1816 роках на військовій службі перебували російський поет К. Батюшков і декабрист В. Раєвський. В цій фортеці тричі був ув'язнений Устим Кармалюк.

Постановою РНК УРСР 1928 року фортецю було оголошено республіканським історико-культурним заповідником.

Стара фортеця ще раз вписала нову сторінку в історію древнього міста, коли з 26 березня по 2 квітня воїни Першого Українського фронту під її стінами мужньо відбивали численні атаки фашистських загарбників.

Вперше згадка про Кам'янець-Подільський замок з'являється у 1374 році в грамоті литовського князя Юрія Коріатовича, який володів на той час По-

діллям. Проте археологічні дослідження, проведені в останні роки, свідчать про те, що укріплення існували тут ще за часів Київської Русі.

У будівництві фортеці визначається ряд етапів. В XI—XII столітті перед в'їздом у місто були споруджені земляні рів та вал, які століттям пізніше були замінені кам'яними мурами.

У XIV столітті будуються башти та нові мури, утворюється замкнене подвір'я. В кінці XV та на початку XVI століття за участю італійського воєнного фахівця Камілуса фортеця зазнає змін, будуються нові башти.

Найважливішим у будівництві фортеці був етап, що припадає на середину XVI століття. Всі будівельні роботи велися тоді під керівництвом архітектора і воєнного інженера Іова Претвича. В цей час стіни фортеці потовщуються, бійниці пристосовуються до нових видів вогнепальної зброї, споруджуються нові башти, частину дерев'яних мурів замінюють кам'яними. На подвір'ї фортеці споруджується пекарня, цегельня, каменярска майстерня.

На початку XVII століття з удосконаленням артилерії навколо кам'яних старих укріплень були збудовані нові кам'яно-земляні споруди бастионної системи. У центрі так званого нового замка велике подвір'я обнесене земляними валами. Із старим замком це укріплення з'єднувалось підйомним мостом.

Фортеця зазнає змін і в кінці XVII століття під час «турецького періоду», коли були надбудовані деякі башти, що отримали характерні конічні завершення.

Територія фортеці займає площу близько п'яти гектарів. Вона являє собою многокутник витягнутої форми з одинадцятьма баштами. При вході у фортецю — Нова східна башта, на якій є кам'яна дошка з написом, що побудував її в 1544 році архітектор Іов Претвич. Ця башта відрізняється від усіх інших тим, що має всередині колодязь, глибиною сорок метрів.

Ліворуч здійснюється Папська башта, названа так за ім'ям папи Римського Юлія II, який давав кошти на укріплення фортеці. Побудована вона у 1503—1517 роках. Ця башта носить ще ім'я Кармалюкової, бо в ній тричі був ув'язнений Устим Кармалюк.

Башта Колпак знаходиться на відстані 27 м від Папської. Точна дата побудови її невідома. Тільки кам'яний герб Якова Бучацького, що зберігся на південному фасаді, дає підставу твердити, що башта була споруджена або ремонтувалася у першій половині XVI сторіччя.

Далі за Папською височить Тенчинська башта. Цілком можливо, що поява

цієї башти пов'язана з приїздом до Кам'янця у XV столітті воєнного фахівця Яна Тенчинського.

Ляшська або Ляцька башта датується 1510—1531 роками. Ця башта не має розширеної цокольної частини. Її мури стоять безпосередньо на скелі. Башта була шестиярусна. Останній ярус мав зубці — мерлони і бійниці.

На південно-західному розі фортеці стоїть Денна башта, що належить до ранніх споруд фортеці. У 1544 році вона була реконструйована Іовом Претвичем. Всі зміни, що відбувалися у фортеці, позначилися на цій башті. Вона зберігає залишки мурів ще XIII сторіччя.

До Денної башти з північного заходу примикає Нова західна башта, діаметр якої 16,5 м. Спочатку вона була без даху, на верхньому ярусі стояли гармати, що викочувались з Денної башти. Поблизу знаходиться Мала башта. У 1966 році біля неї були знайдені залишки досі невідомої башти, подібної до Малої. Протягом багатьох століть друга Мала башта змінювалась і у XVI столітті під час влаштування льохів зникла.

Біля самого обриву стоїть Водяна башта, споруджена десь у XV—XVI столітті. Вона призначалась не тільки для забезпечення фортеці водою, але і для захисту від нападу з північного боку.

На північно-західному розі фортеці розміщена башта Рожанка, п'ятиярусна, поставлена так, що три чверті її виходять за стіни. Під час турецького володарювання на ній з'являється конусоподібний купол. За Рожанкою — маленька настінна Комендантська, яка виконувала роль дозорної башти.

Наприкінці XV століття була збудована Лянцькоронська башта, яка, як і башта Рожанка, має конусоподібний купол.

Фортеця з'єднувалась з старим містом п'ятиарочним мостом, укріпленим з двох кінців баштами. Десь у XVII столітті він ремонтувався турками і з того часу носить назву турецького.

У старе місто з фортеці можна було потрапити через Миську браму, яка мала чотирикутну вежу з бійницями на чотири сторони. Крім цього, її захист забезпечувався шестикутною спорудою з бійницями, що носить назву «Вірменського бастиону». У кінці XIX століття у зв'язку з реконструкцією моста частина стіни, що прилягала до вежі і бастиону, була розібрана.

У XVI—XVII століттях починається забудова приміських районів. З'являються Руські та Польські фольварки. На правому березі Смотрича — передмістя Карвасари, назва якого пішла від «караван-сарай». Тут зупинялись купці та іноземні мандрівники.

У 1799 році була споруджена тризрубна з одним верхом Воздвиженська церква. Високий кам'яний цоколь тримає цю споруду. Для неї характерне тонко знайдене співвідношення бічних зрубів з центральною банею простого наметового типу. Прибудована трохи пізніше до західного фасаду дерев'яна дзвіниця доповнює силует ще одним шатром. Цей куточок Кам'янця найкрасивіший в місті.

З церкви у Карвасарах походить визначна пам'ятка «живопису голкою» — гаптована плащаниця, яка зберігається у Кам'янець-Подільському музеї і є визначним витвором мистецтва XVI століття.

Праворуч від дороги, яка веде з фортеці до Старого міста, знаходиться Тринітарський костюл, побудований у 1765 році на місці дерев'яного. Разом з парадними сходами, скульптурами, огорожею він утворює мальовничий ансамбль стилю барокко.

Зразком пізнього барокко є Триумфальна брама, що веде до подвір'я Кафедрального костюлу. Триумфальна брама є одним з чудових художніх і архітектурних витворів XVIII сторіччя. У цей же час споруджується костюл домініканок, Троїцький монастир, будинок Потоцького, служби та дзвіниця Францисканського монастиря, семінарія, Вірменський колодязь.

Протягом майже восьми-десяти років XVIII сторіччя було побудовано і реконструйовано понад двадцять споруд, деякі з них стали в ряд кращих будов міста, відобразивши риси нового архітектурного стилю, що поширився в європейських країнах — барокко.

На початку XIX сторіччя в місті поживляється промислове виробництво і торгівля. Виникають металообробні майстерні, цегельний, миловарний, свічковий заводи. У 1807 році почала працювати Подільська губернська друкарня.

В місті перебували автор «Толкового словаря живого великорусского языка» В. І. Даль, поет-революціонер Т. Г. Шевченко, поет-демократ С. В. Руданський, письменник А. П. Свидницький, композитор М. Д. Леонтович.

В кінці XIX століття збільшуються Руські і Польські фольварки. Через Смотрич біля Польської брами будується міст для поліпшення зв'язку з новими районами.

8 листопада 1917 року в Кам'янці-Подільському було встановлено владу Рад, головою міської Ради обрано члена РСДРП (б) з 1912 року робітника друкарні М. Кошелева.

Після громадянської війни в країні починається боротьба за ліквідацію господарської розрухи. У Кам'янці поступово стають до ладу чавуноливарний

завод «Мотор», друкарня, пивоварний і спиртовий заводи. Розгортається культурне будівництво. У 1923—1925 роках в місті працювали інститути — народної освіти, сільськогосподарський, технікуми — агрономічний, кооперативний, цукровий; художньо-промислова школа.

В березні 1923 року Кам'янець-Подільський стає окружним, а з вересня 1937 року — обласним центром. Місто прикрашається новими спорудами: багатоповерховими житловими будинками, адміністративними спорудами.

Кам'янець-Подільський.
Воздвиженська церква
XVIII сторіччя.

Каменец-Подольский.
Воздвиженская церковь
XVIII столетия.

Під час Великої Вітчизняної війни були пошкоджені історико-культурні пам'ятки Кам'янця-Подільського. Всього було зруйновано 90% житлових будинків.

З перших днів після визволення від фашистської навали трудящі Кам'янця-Подільського почали відбудову зруйнованого і по-рабованого гітлеріздцями міста. Вже через рік в місті починаються реставраційні роботи.

Швидкими темпами у післявоєнні роки розвивається народне господарство Кам'янця. Місто розширяється у північному та південно-східному напрямках. Створений житловий комплекс у привокзальному районі, виростають багатоповерхові будинки на вулицях Чкалова і Котовського.

У Кам'янці-Подільському працюють заводи твердосплавного інструменту і сільськогосподарських машин, швейна, бавовняна і тютюнова фабрики та ін.

Молодих спеціалістів готують педагогічний і сільськогосподарський інститути, будівельний, харчової промисловості, сільськогосподарський технікуми, медичне училище та ін.

Розширена мережа лікувальних закладів. Місто прикрашають численні сквери, парки і бульвари. Місто старовинних пам'яток стало містом-садом. Далеко за межами області відомий Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, фонди і експозиція якого нараховують понад 50 тисяч пам'яток матеріальної та духовної культури.

Все яскравіше розквітає соціалістичний Кам'янець-Подільський. Кам'янчани люблять своє місто, турбуються про нього, зростаючи його славу і славу нашої Батьківщини своєю повсякденною працею. А той, хто бачив це старовинне місто Поділля, відвідає його ще не один раз, щоб доторкнутися до історії, почути голос її кам'яних свідків, що створювались протягом віків генієм і працею народу.

НЕ В'ЯНУТЬ ХОТИНСЬКІ ЛЕГЕНДИ

Легенди Хотинщини! Скільки їх?! І розповідають їх гордими небуденними словами, бо така вже в народі вдача: зберегти в пам'яті наступних поколінь героїчні подвиги. Часто такі перекази-легенди, почуті від старожила, вражають приємною несподіванкою. Бо й справді, хіба не вразить почута розповідь про легендарного Чапаєва, того самого Чапая, подвиги якого невіддільні від Уралу. Але мало хто знає, що він бував і тут, на Хотинщині. Вдячні хотинці свято бережуть про нього пам'ять. В двох селах району йому збудовано пам'ятники, його ім'ям названі колгоспи.

...Ім'я Дмитра Михайловича Карбишева широко відоме в нашій країні. Та почути розповідь про цю легендарну людину з вуст старожилів, які знали його ще з минулої світової війни, можна лише на Хотинщині.

На правому березі Дністра, там, де з давніх-давен сходилися торговельні шляхи, руками талановитих хотинців-каменярів зведені високі і стрімкі стіни. То Хотинська фортеця—одна з найдавніших історико-архітектурних пам'яток нашої республіки. Тут, біля цих стін, наші предки в грізних битвах шабельних двобоїв під зловісний свист ядер і залпи гармат протягом віків виборювали право на волю й національну незалежність.

«Град на Днестре реце Хотень», як говориться в одному з древньоруських літописів, не раз ставав ареною кривавих боїв. Фортецею поперемінно володіли Молдавія, Польща, запорізькі козаки, Туреччина, Росія. Про могутність цієї цитаделі свідчать земляні укріплення — вали, рови, вовчі ями і редути, які знаходяться далеко на підступах до міста.

Серед архітектурних споруд воєнно-оборонного характеру фортеця помітно виділяється суворістю форм стін і башт, позбавлених будь-яких пластичних прикрас.

Конфігурація фортеці повторює форму пагорбу, на якому вона розташована і нагадує трохи порушену форму прямокутника, видовженого в напрямку північ — південь. Основна оборонна могутність фортеці полягала у незвичайній висоті стін, що досягають 40 метрів. На стінах товщиною в п'ять метрів широка огорожена кам'яними зубцями бойова площадка. Фортеця не домінує над навколишньою місцевістю, бо збудована на пагорбі значно нижчому, ніж ті, що її оточують.

Вигляд фортеці суворий. Це — суцільна кам'яна брила. Навіть з боку Дністра вона нагадує кам'яний пласт, що тупо входить в землю. При такій суворості вражає одна деталь. Стіни, суворі в своїх формах, прикрашені орнаментом з червоної цегли. Орнамент з восьми червоних косників наче підперезав стіни фортеці, він створений чергуванням цеглин і кам'яних блоків.

Значний інтерес становлять внутрішні будови. До наших днів вони дійшли в руїнах і дуже переробленими. Але по великій кількості деталей, що збереглися, по окремих слідах, реставратори відновлюють первісний вигляд цих споруд.

До західної вежі прилягає княжий палац, до східної стіни — церква. Ці основні споруди фортеці поділили її подвір'я на дві частини. Північна — одержала назву княжого двору. Тут був головний вхід до палацу. Південна частина — військовий двір, бо тут розміщались казарми, вхід до церкви і підвалів. В цій частині знаходиться й глибокий колодязь.

Палац був побудований одночасно з самою фортецею. Стіни палацу зведені з бутового каменю і облицьовані тесаними плитками.

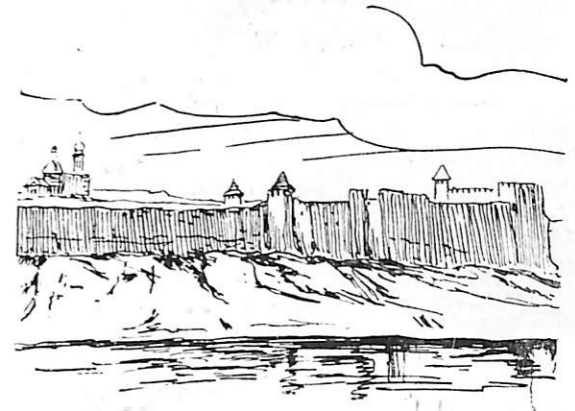
Церква збудована трохи пізніше і являє собою споруду прямокутної форми, яка примкнула до масивних стін.

І палац, і церкву прикрашають елементи різьблення, в яких чітко помічений вплив готики в молдавській інтерпретації. Такий вплив закономірний, адже в кінці XIV століття Хотин входив до Молдавського князівства. Фортеця зміцнювалась, а в її будівництві поруч з українськими каменотесами працювали і молдавські.

Поселення на місці сучасного Хотина відноситься до періоду ранньозалізної епохи. Тут жили цілі поселення слов'ян-тиверців. Поселення знаходилося у

зручному місці. Торгові шляхи, переправа через Дністер сприяли швидкому заселенню. Від прагнення поселитись саме в цьому місці і походить назва «Хотень» — хотіти.

Спочатку на цьому місці була збудована невелика дерев'яна фортеця. Як говориться в одному з древньоруських літописів, тут, «на Днестре реце» часто палахкотили пожежі, руйнувалися і знову відбудовувалися укріплення. В середині XIII сторіччя, коли з'явилися каменекидальні машини, замість дерев'яних укріплень з'явилися кам'яні.

Хотин.
Фортеця XIV сторіччя.

Хотин.
Крепость XIV столетия.

У другій половині XIV сторіччя, коли Хотин увійшов до складу Молдавії, його укріплення були поліпшені, а через сторіччя з появою вогнепальної зброї — знову перебудовані. Стіни фортеці зробили ширшими (до п'яти метрів) і вищими (до сорока метрів). Багато споруд зводиться на подвір'ї фортеці: спеціальні приміщення для воїнів, глибокі підвали, криниця.

Кілька років тому археологи виявили глиняний водогін. Уламки глиняного водогону стали експонатами Хотинського народного історико-революційного музею. Вони свідчать про високу культуру місцевих будівельників того часу. Всі перебудови фортеці потребували багато каменю. І тоді на долю кріпаків, крім інших, було запроваджено ще й кам'яний податок.

Вже в XV столітті хвиля повстань сколихнула і Хотин. Таке велике повстання, яке очолив «своєвольник» Муха, відбувалось протягом 1490—1492 років.

Великою підтримкою в народі користувався загін повстанців під керівництвом селянського ватажка Андрія Борулі. З повсталими жорстоко розправлялися. В одному з підвальних приміщень фортеці знаходилась в'язниця. В ній сидів приречений на страту Андрій Боруля.

У XVI столітті Хотинська фортеця була під владою Польщі. У 1620 році турецькі війська на чолі з султаном Османом II завдали поразки польському війську і захопили Хотин. Польський уряд звернувся за допомогою до запорізьких козаків, обіцяючи пільги і привілеї. Козацька рада одноголосно вирішила йти на допомогу своїм братам-українцям.

Польський уряд виставив проти Османа II свої війська під командуванням Ходкевича. Прибули під стіни Хотина і козаки, яких очолив Петро Сагайдачний. Сорок два дні героїчно бились запорожці з 150-тисячною армією Османа II, проявляючи неабиякий героїзм. Під стінами Хотинської фортеці відбувався бій не на життя, а на смерть. Чисельність армії Османа II в кілька разів перевищувала кількість військ запорожців. І тоді на допомогу Росія прислала 6 тисяч донських козаків.

Генеральний бій відбувся 28 вересня 1621 року. Запорожці зустріли противника дружним вогнем. Атака турків підтримувалася артилерією. Та під кінець дня полки Сагайдачного вже перейшли в наступ. З флангів їх підтримали польські війська. Яничари понесли величезні втрати в живій силі. Тільки вбитими лишилось на полі бою близько 80 тисяч чоловік.

Ось як описує Яків Собеський цей кривавий день:

«Понад 60 гармат гриміло безперервно, небо палало, а повітря почорніло від диму, земля дрожала, стогнали ліси, скелі розпадались на куски. Що бачило око на протязі цілого дня, того не описати... Не можна виразити в точності, з яким запалом і мужністю або швидше відчайдушністю билися обидві сторони»*.

Туреччина змушена була укласти з Польщею мир, що прирівнювався до поразки. Хотинська битва знайшла широке відображення в літературі.

Під час визвольної війни 1648—1654 років у Хотині двічі були війська Богдана Хмельницького.

Основними спорудами фортеці XVIII сторіччя були земляний вал і ряд бастионів. На їх оборонних площадках одночасно могло розміщатись близько двохсот далекобійних гармат та до 60 тисяч солдат. На території фортеці розмістились мечеті з мінаретами, склади, майстерні.

* Яків Собеський. Історія Хотинського походу 1621 року. Київ, 1896.

Фортеця мала четверо воріт: Кам'янецькі, Яські, Бендерські та «ворота допомоги».

Проте цитадель на Дністрі все ж таки почала втрачати своє воєнне значення, хоч і залишалась безпосереднім учасником ще багатьох вікопомних подій, які принесли їй нову славу.

У 1739 році відбулась битва між російськими і турецькими військами, яка вкрила славою доблесні війська Росії. В цій битві була розбита 90-тисячна армія турків і взята фортеця. Михайло Васильович Ломоносов цій знаменній події присвятив «Оду... на победу над турками и на взятие Хотина 1739 года», в якій оспівав доблесть російського війська. Не менш визначними були й інші битви за Хотин — у 1768, 1787 та 1807 роках. В Ленінградському музеї імені Суворова зберігається ключ від Хотинської фортеці, відвойований у битві 1787 року.

Після російсько-турецької війни 1806—1812 років Хотин за Бухарестським мирним договором остаточно увійшов до складу Російської імперії.

З 1812 року Хотин стає повітовим центром Бесарабської губернії, а фортеця повністю втрачає оборонне значення. Міські власті використовують фортечні приміщення під склади.

В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії», вказуючи на тяжке становище трудящих за царської влади наводив приклад з тяжкого становища хотинських «половинщиків»*.

Хотин залишався невеличким торговим містечком, де з кожного куточка проглядали голод і нужда темного, забитого, пригнобленого люду. Хотинці продовжували чинити опір поміщикам-експлуататорам. Як свідчать дані Хотинського краєзнавчого музею, у 1869—1872 роках статистикою зареєстровано в повіті більше сорока селянських заворушень.

Революційна хвиля 1905 року озвалась благовісним сполохом по Хотинщині. По-новому почали служити справі революції Хотинські мури. Фортеця стала місцем нелегальних зборів повстанців. Революційна група РСДРП, що діяла у Хотині, перехувала в руїнах замка нелегальну літературу, зокрема ленінську «Искру», що переправлялась із Західної Європи в центр Росії, зброю для підготовки Хотинського повстання.

Велике селянське повстання відбувалось на Хотинщині у 1919 році. На підмогу повсталому Хотину ішли українці з Поділля, молдавани з Бесарабії,

* В. І. Ленін. Твори. Т. 3, стор. 164. Київ, Держполітвидав, 1952.

переходили на бік повстанців румунські солдати. Десять днів боронили волю хотинці. Але сили були нерівні...

П'ять тисяч повстанців поклали свої голови за народну справу, десятки тисяч пробились на лівий берег Дністра і влились до бригади безстрашного Котовського.

Повстання було придушено. Сім сіл повіту було зрівняно з землею. Та не корилися повстанці, які твердо вірили, що свобода здобувається лише в боротьбі. Заклекотіла Хотинщина новими революційними підпіллями. Бойові листівки й прокламації розповідали трудящим про країну Рад, закликаючи збирати зброю і готуватись до нової боротьби.

Возз'єднання Бессарабії та Північної Буковини з Радянською Україною стало по-справжньому щасливою подією для трудящих краю. Але 22 червня 1941 року почалась війна. Сотні й тисячі буковинських трудящих добровільно вступили в ряди Червоної Армії. Хоча залишені Хотинським райкомом партії для підпільної роботи серед молоді І. В. Шитіков і П. Є. Журбанський у перші ж дні окупації були заарештовані і страчені, їх справу продовжили інші. В серпні 1941 року в окупованому Хотині за ініціативою Кузьми Галкіна та Володимира Манченка була створена підпільна комсомольська організація.

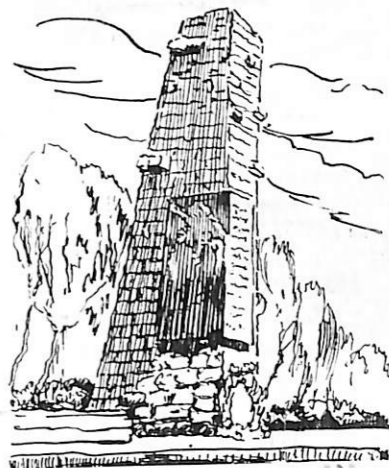
В підземеллях Хотинської фортеці комсомольці ховали зброю, листівки, проводили засідання штабу підпільної комсомольської організації, готували плани диверсій.

Поліції вдалося напасти на слід організації. Юних героїв було кинуте в катівню, а керівників комсомольського підпілля — Кузьму Галкіна, Володимира Манченка, Олександра Непомнящого, Миколу Салтанчука та Дмитра Семенчука — розстріляно...

15 червня 1969 року у переддень п'ятдесятирічного ювілею комсомолу України в Хотині урочисто відкрито пам'ятник героям-комсомольцям Великої Вітчизняної війни. П'ять барельєфних фігур, вилитих з бронзи, назавжди залишаться на фортечній вежі. Це — Кузьма Галкін, Володимир Манченко, Олександр Непомнящий, Микола Салтанчук, Дмитро Семенчук.

Творці пам'ятника — львівський скульптор П. Фліт і чернівецький архітектор О. Єгоров — використали вежу фортеці не випадково. Історична пам'ятка служила і буде служити ще не одному поколінню у справі виховання любові до рідного краю, до свого героїчного минулого.

В місті багато пам'ятних місць, які розповідають про історико-революційні події. На околиці міста стоїть невеликий будинок Кузьми Галкіна. На меморіальній дошці читаємо: «В цьому будинку в роки румуно-фашистської окупації під час Великої Вітчизняної війни містився штаб підпільної комсомольської організації міста Хотина». Ім'ям Героя Радянського Союзу Кузьми Галкіна названо в Хотині кінотеатр та одну з вулиць міста.

Хотин.
Пам'ятник героям-комсомольцям
Великої Вітчизняної війни.

Хотин.
Пам'ятник героям-комсомольцям
Великої Отечественной войны.

Школою Мардар'єва називають будинок по вулиці Кутузова, 29, де розміщується філіал Хотинської восьмирічної школи № 1. Золотом на мармурі викарбувано слова про те, що в цьому будинку працював учителем революціонер-більшовик, керівник Хотинського повстання 1919 року Йосип Мардар'єв.

Меморіальна дошка на будинку учбового корпусу сільськогосподарського технікуму розповідає, що в цьому будинку 16—17 жовтня 1917 року відбулось засідання повітової Ради робітничих і солдатських депутатів.

...Біля древніх мурів зупиняються мандрівники. Сьогодні ця могутня цитадель лікує вікові рани. Йдуть реставраційні роботи. Твердиня над Дністром буде мати такий вигляд, як сотні років тому. Пам'ятка історії та архітектури ще не одному поколінню розкаже про вікову боротьбу народу за свою національну незалежність.

КРАСЕНЬ НАД ПРУТОМ — ЧЕРНІВЦІ

Коли над Чернівцями опускаються вечірні сутінки, на мальовничій Цецинській горі загоряються ліхтарі телевізійної вежі. А колись, ще у VIII столітті, на цій горі спалахували сигнальні вогні сторожового поста. Вони сповіщали про наближення ворога. Вже тоді, в долині мальовничого Прута, жили наші далекі предки — русичі.

Поблизу старовинного слов'янського поселення, що було фортецею галицьких князів на півдні руських земель, схрещувались не лише торговельні шляхи. Саме тут діставали першу відсіч половці, які були головними ворогами слов'ян. Половці не вміли брати фортеці штурмом, а робили раптові наскоки. Ось чому місто, розташоване в долині ріки, оточувала система сторожових постів. Рештки саме таких укріплень-постів і виявили археологи протягом кількох останніх років.

Дослідження знахідок дало можливість не тільки вивчити систему оборони стародавнього міста. Під час розкопок знайдено чимало речей, які свідчать про високий рівень розвитку ремесла, торгівлі та культури ще на зорі середньовіччя.

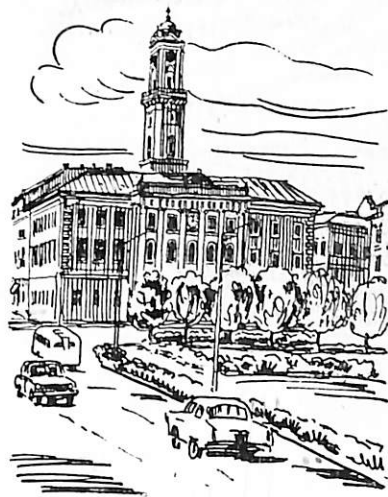
У рукописних матеріалах Чернівці згадуються в 1408 році у Торговельному договорі між молдавськими і львівськими купцями. На основі першої документальної згадки про Чернівці цю дату вважають датою заснування міста.

На середньовічному гербі Чернівців зображені відкриті ворота — символ гостинності чернівчан.

В районі Старого міста, по вулиці Волгоградській, знаходиться дерев'яна Миколаївська церква, побудована приблиз-

но в 1607 році. Ця церква — одна з найдревніших пам'яток дерев'яної архітектури, що дійшла до нашого часу. Весною 1954 року її було реставровано. Будові повернули її первісний вигляд.

Перше, що кидається в очі при огляді церкви — її схожість з селянською хатою, яка наче випадково потрапила у коло кам'яних будівель. Схожість з

Чернівці.
Ратуша XIX сторіччя.

Черновцы.
Ратуша XIX столетия.

житловою будівлею особливо підкреслюють окремі деталі: дах, вікна, які мають вигляд невеликих отворів, майже непомітних на рівній поверхні дерев'яної стіни. Вхідні двері розташовані з південного боку.

У Миколаївській церкві симетрія та пропорційність вражають кожного, навіть не фахівця.

Церква тризрубна. Середній зруб має майже квадратну форму, а два бокових — форму неправильного шестигранника. Стіни складені з дубових брусів. Дах має великий звис, що захищає стіни від дощу і снігу. Східний та середній зруби мають перехрестя у вигляді пірамідальних завершень. Західний зруб має звичайне перекриття на балках. Зруби поставлені на кам'яній фундамент з буту. Підлога дерев'яна по лагах. Споруда покрита шатровим гонтовим дахом і увінчана трьома маківками з залізними хрестами.

Поряд з церквою — кам'яна дзвіниця, побудована значно пізніше.

З інших пам'яток, які повторюють просту, але досить стійку схему, можна назвати Вознесенську церкву (XVII сторіччя). Вона відрізняється іншими пропорціями та окремими деталями. Тут панує високий дах. Його підтримує низький, ніби приплюснутий зруб. На невеликому четвериці шатрової форми — башта.

Чернівці — місто архітектурних пам'яток. В них відбилась семивікова історія краю, народу. Аж до початку XVIII сторіччя Чернівці залишались містом з одноповерховими маленькими будиночками. Вулиці були криві, брудні. Площі мали асиметричні форми.

Основою планування Чернівців були дороги. Вони розходились від центру міста радіально до прилеглих сіл. Вулиці, площі одержували назви залежно від рельєфу місцевості та інших умов.

У шестидесятих роках XVIII сторіччя в Чернівцях побудована кам'яна Георгіївська церква, яка існує і тепер. Споруда являє собою двоповерховий храм, конструкція якого була поширена у культових спорудах Молдавії та Румунії. На окремих деталях і, насамперед, у архітектурно-просторовому вирішенні споруди, позначились певні риси архітектурно-будівельних прийомів українського народного зодчества. А причина такого поєднання в тому, що будували її українські майстри, які добре знали архітектурні форми споруд України XVII—XVIII сторіч, Молдавії та Румунії.

Починаючи з XVII і особливо у XVIII—XIX сторіччях місто забудовується кам'яними спорудами. Особливо велике будівництво ведеться у XIX сторіччі, коли в місто запросили відомого чеського архітектора Йосипа Главку.

З еkleктики, яка на той час домінувала в архітектурі Західної Європи, Йосип Главка вибрав ті елементи, які у поєднанні з народними елементами дали змогу створити твір високої художньої майстерності — колишню резиденцію митрополита Буковини. Ця найкраща споруда міста будувалась від 1864 до 1878 року. Палац складається з трьох частин: головного корпусу і двох бокових, що утворюють під прямим кутом внутрішній двір перед головним корпусом.

Праворуч від головного входу міститься довга двоповерхова будівля. На башті, що посередині, годинник кожні п'ятнадцять хвилин відраховує час існування цієї архітектурної пам'ятки. Раніше тут було житло для монахів, пізніше школа церковного співу, ще пізніше сюди перевели єпархіальний музей релігійно-го мистецтва краю. У будинку ліворуч від головного входу

навчалися колишні студенти-теологи. Другий поверх займав єпархіальний богословський інтернат. Композиційним центром лівого корпусу є церква, яка завершується великою банею.

В центральній частині головного корпусу на другому поверсі міститься великий Мармуровий зал заввишки 20 метрів. Для його оздоблення були використані різнокольоровий мармур та гіпс. Стіни покриті фресками. До

Чернівці.
Музично-драматичний театр ім. Ольги Кобилянської.

Черновцы.
Музыкально-драматический театр им. Ольги Кобылянской.

Мармурового залу примикають з двох боків Червоний та Голубий зали. Різьблення та розпис стелі характеризуються орнаментальними мотивами українського народу.

Дах палацу вкритий глазурованою черепицею у вигляді різнокольорового килиму. Своім малюнком він нагадує килим в народних традиціях.

Колішній палац зараз — володіння студентської молоді. Тут розташований найбільший навчальний заклад міста Чернівецький державний університет.

За головним корпусом стоїть пам'ятник талановитому чеському архітектору і вченому — автору цього монументального ансамблю Йосипу Главці, який використав народну творчість Буковини (різьблення, вишивку, писанки) для художнього оформлення будівлі. По проекту Главки в Чернівцях побудована також Вірменська церква (1860 р.).

У шестидесятих роках XIX сторіччя Чернівці стають адміністративно-господарським і культурним центром Буковини. У Чернівцях жила

Ольга Кобилянська, сюди приїздили Леся Українка, Іван Франко. Тут організує та редагує газету Юрій Федькович.

У 1843—1847 роках на теперішній Центральній площі була побудована найпримітніша споруда того часу — міська ратуша (архітектор А. Микулич).

Чернівці.
Миколаївська церква
XVII сторіччя.

Черновцы.
Николаевская церковь
XVII столетия.

У композиційному вирішенні її використана традиційна схема міських ратуш. В оздобленні будинку панує стриманість і простота класичних форм. Зараз в цьому будинку Чернівецька міська Рада депутатів трудящих.

На розвиток промисловості міста вплинула залізниця, яка сполучила Чернівці зі Львовом. Стає до ладу електростанція, прокладається трамвайна колія. Швидкими темпами розвивається будівництво. Забудовуються цілі квартали новими багатопверховими будинками, прокладаються нові вулиці. Але все це носить безсистемний і хаотичний характер. Характерною рисою цього періоду будівництва є контрастність — з одного боку розкіш для багатих, з іншого — будинки без будь-яких зручностей для бідних.

Невпізнанно змінилось місто після Великої Жовтневої соціалістичної революції. У архітектурному обличчі міста неабияку роль відіграють площі. Це ті точки, де зосереджені найкращі архітектурні споруди міста.

Серцем Чернівців є Центральна площа. Від неї променями розходяться головні міські магістралі. Тут проходить міський транспорт, з'єднуючи центр

з околицями. В центрі площі розкинувся невеликий скверик. Тут, в серці Чернівців, застигла в камені скульптура найдорожчої людини — В. І. Леніна.

Із споруд Центральної площі слід відзначити будинок колишньої ошадної каси, оформлений різнокольоровою мозаїкою та скульптурами. Тепер — це будинок міському КП України.

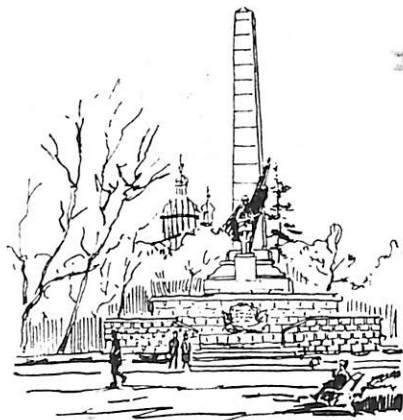
Чернівці.
Колишня резиденція
митрополита Буковини
XVIII сторіччя.

Черновцы.
Бывшая резиденция
митрополита Буковины
XVIII столетия.

Найкрасивішою з площ є Театральна (в минулому Торгова площа). Особливо відзначається монументальна споруда музично-драматичного театру імені Ольги Кобилянської. Театр збудовано у 1905 році за проектом віденських архітекторів Ф. Фелькнера і Г. Гельмера — авторів проектів ушлякених Одеського та Віденського театрів. Споруда виконана в стилі віденського барокко з використанням в деталях елементів модерн. Головний фасад театру прикрашений скульптурами з грецької міфології. Вздовж бокових стін у нішах встановлені бюсти видатних діячів культури: Гете, Шіллера, Бетховена, Мольєра, Шуберта та інших. Зсередини приміщення оздоблене великою кількістю деталей з позолотою на червоному та білому фоні. Таке поєднання створює урочисту суворість залу.

Архітурне обличчя Театральної площі визначають також інші будинки і, насамперед, будинок адміністративного корпусу медичного інституту, на фасаді якого старовинний герб міста — відчинені ворота.

У 1936 році Театральна площа реконструйована. Її поглибили на два метри. На заглибленій площі посаджені квітники та низький чагарник. До будинку театру ведуть широкі гранітні сходи. Вдало використані в оформленні площі малі архітурні форми: лави, вази, квітники, ліхтарі. Мальовничість площі привертає туристів, які приїждять до міста.

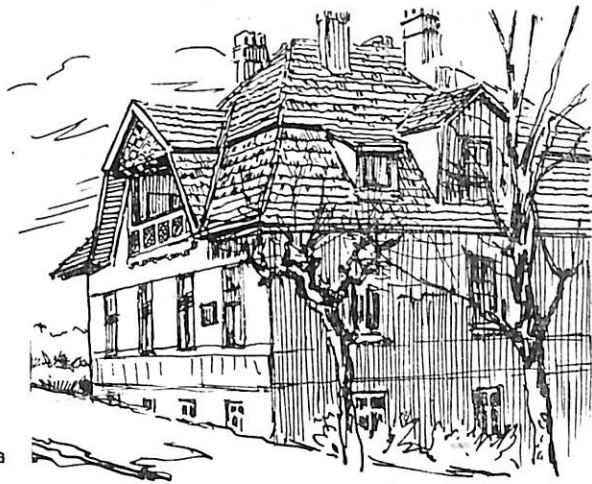
Чернівці.
Пам'ятник Перемоги.

Черновцы.
Памятник Победы.

Є в Чернівцях ще одна площа, яка для чернівчан особливо рідна, де відбуваються народні торжества. Це — Радянська площа. Тут височить обеліск висотою 22 метри. Біля його підніжжя завмер бронзовий воїн-переможець з прапором в руках. Пам'ятник Перемоги був встановлений в 1946 році на честь розгрому фашистської Німеччини і визволення Буковини від іноземних поневолювачів. Автори пам'ятника — скульптор Г. Л. Петрашевич і архітектор В. І. Григор. Матеріал пам'ятника — червоний український граніт.

За роки Радянської влади проведена велика робота по благоустрою міста. Змінився вигляд багатьох вулиць, доріг, парків та скверів. Раніше на центральних вулицях бракувало зелені. Зараз тут висаджені багаторічні ліфи.

Від Центральної площі відходить вулиця Ольги Кобилянської. Пряма, спокійна (тут дитячі коляски — єдиний транспорт, який має право на вільне пересування), вона м'яко окреслена фасадами будинків. На цій вулиці в будинку № 47 в 1898—1899 роках жила видатна українська письменниця Ольга Кобилянська. Тут міститься Чернівецький краєзнавчий музей. Експонати музею, що займають 32 зали, знайомлять з історією Буковини та її народу.

Чернівці.
Будинок, в якому жила
Ольга Кобилянська.

Черновцы.
Дом, в котором жила
Ольга Кобылянская.

Вулиця Леніна — окраса Чернівців. На відміну від вулиці Кобилянської — гомінка від транспорту. Колись вона так і називалась — Головною. На вулиці Леніна в дореволюційні часи відбувались маніфестації трудящих, з'являлись листівки підпільної організації Буковини. Ця магістраль міста веде до автовокзалу, аеропорту. А там, де вулиця стала ширшою і де будинки зовсім нові, починається новий район Чернівців, що є початком здійснення нового генерального плану розвитку міста, розробленого Львівським філіалом Діпроміста. В основу його покладені вимоги сучасного містобудування. За цим планом буде реконструйоване і старе місто — зменшиться щільність забудови жилих кварталів, збільшиться площа зелених насаджень.

З кожним роком відрадіші зміни відбуваються в Чернівцях.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	5
МОЛОДІСТЬ ДРЕВНЬОГО ЖИТО- МИРА	7
З ІСТОРІЇ БЕРДИЧЕВА	14
ВІННИЦЬКІ САМОЦВІТИ	18
МЕДЖИБІЗЬКА ТВЕРДИНЯ	25
І НАЗВАЛИ МІСТО ХМЕЛЬНИЦЬ- КИМ	30
МІСТО НА КАМЕНІ	34
НЕ В'ЯНУТЬ ХОТИНСЬКІ ЛЕГЕНДИ	45
КРАСЕНЬ НАД ПРУТОМ — ЧЕР- НІВЦІ	52

Нина Васильевна Несвит,
Ольга Яковлевна Степура

ЛЕТОПИСЬ В КАМНЕ
(На українском и русском языках)

Редактор С. А. Козлова. Малюнки художни-
ка Л. Б. Могучева. Обкладинка художника
Г. І. Шевцова. Художній редактор М. С.
Величко. Технічний редактор Л. Г. Мороз-
ко. Коректор Т. І. Сабося.

БФ 03322. Здано до складання 13. VIII.
1971 р. Підписано до друку 10. XI. 1971 р.
Папір крейдяний, 60×70^{1/16}=1,875 паперових,
3,75 фізичних, 2,85 умовн. друкованих, 2,86
обл. вид. арк. Тираж 6000. Ціна 38 коп.
Зам. 886.
Видавництво «Будівельник»,
Київ, Володимирська, 24.
Киевская книжная типография № 6,
Киев, Выборгская, 84.

в
л
ж
н
з
а
л
м
не
ль
58

